

SZILÁGYI EMŐKE RITA
*A bibliofil Oláh Miklós**

Oláh Miklós könyvek iránti szeretete, mondhatni rajongása régóta ismert a hazai kutatás számára.¹ *Leveleskönyvének* 1875-ös kiadása² után megélénkült a munkássága iránti érdeklődés, sorra jelentek meg a humanista főpap és kancellár irodalmi műveltségét, könyvgyűjteményét, humanista kapcsolatait vagy épp rokonságát bemutató írások, mindenekelőtt a levelezése, illetve egyéb források – végrendelete, illetve egy, a halála után hat nappal készített inventárium – alapján.³ Az már a kezdetektől fogva világos volt, hogy Oláh Miklós grandiózus könyvgyűjteménnyel rendelkezett, de sajnos az is nyilvánvaló volt, hogy azt legfeljebb nagyjából lesz lehetséges rekonstruálni.

Fontos leszögezni, Oláh Miklós könyvgyűjteménye bár különleges, de egyáltalán nem egyedülálló a kortársai körében sem: az elmúlt évtizedekben olyan szerzők könyvtárainak a rekonstrukciói készültek el, mint Hans Dernschwam, Zsámboky János, Dudith András,⁴ vagy éppen Batthyány Boldizsár.⁵ Ami mégis különlegessé teszi Oláh gyűjteményét, az sokkal inkább az a tény, hogy bár egykorú katalógus vagy jegyzék nem maradt fent róla, a számos egyéb dokumentum és a fennmaradt példányok

egy igen impresszív képet mutatnak: nehéz megbecsülni a gyűjtemény méretét, de talán a félezres nagyságrenddel nem tévedünk nagyot.

A könyvgyűjtemény rekonstrukciója még ma is tart, tulajdonképpen befejezhetetlen feladat, s ennek alapvetően három oka van: a már említett tételes könyvkatalógus vagy inventárium hiánya, a kötetek szétszóródottsága (7 ország 20 gyűjteményében találtak eddig példányokat), és nem utolsósorban az a tény, hogy eredetileg fizikailag sem egy, hanem több könyvtárról volt szó, s ennek megvannak a maga következményei.

Oláh Miklós könyvtáráról lassan két évszázada jelennek meg publikációk. Elsőként Kemény József⁶ neve említendő, aki Oláh Miklós emlékezetéről szólva összegyűjtött egy csokornyit az Oláhnak dedikált könyvekből. A konkrét példányok beazonosítását Csontos János⁷ kezdte meg, aki a gyűjtését a kismartoni ferenccsrendi könyvtárban végezte és a listája 13 példányt tartalmazott. Ezt előbb Hárigh János (31 kötet és 76 műcím, további 9 kötet kérdéses, ami 15 művet jelent), Dankanits Ádám⁸ (25 példány), majd Szelestei Nagy László egészítette ki számos további hazai gyűjtemény

* A tanulmány a MTA–BTK Lendület Humanista Kánonok és Identitások Kutatócsoport támogatásával készült.

¶ 1. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Monok Istvánnak, Zvara Edinának, Diós Istvánnak (Budapest, Központi Szeminárium), Florian Bayernek (Eisenstadt) és Margit Koppnak (Eisenstadt) a szíves segítségükért. ¶ 2. IPO-LYI Arnold, szerk., *Oláh Miklós: II. Lajos és Mária királyné titkára, utóbb magy. orsz. cancellár, Esztergomi Érsek-Primás és kir. helytartó levelezése, Monumenta Hungariae Historica 1. Diplomataria 25*, (Budapest, 1875). Revideált kiadása: Nicolaus OLAHUS, *Epistulae 1523–1533*, szerk. SZILÁGYI Emőke Rita, 1, BSMRAe: Series nova, XIX (Budapest: reciti, 2018); Nicolaus OLAHUS, *Epistulae 1534–1553*, szerk. SZILÁGYI Emőke Rita, 2, BSMRAe: Series nova, XIX (Budapest: reciti, 2022). ¶ 3. MERÉNYI Lajos, „Oláh Miklós végrendelete”, *Történelmi Tár* 19 (1896): 136–159. „Conscriptio seu inventarium rerum universarum Reverendissimi quondam Domini Archiepiscopi Strigoniensis in sacello capituli ecclesiae Divi Nicolai Tirnaviae repertarum 21. Januarii anno Domini 1568”, MNL OL, E 156a, Fasc. 75, 32a sz. Idézi ACSÁDY Ignác, „Könyvek régi összeírásokban”, *Magyar*

Könyvszemle: Új folyam 2, 3 (1894): 209–221, 211. ¶ 4. BERLÁSZ Jenő, KEVEHÁZI Katalin és MONOK István, *A Dernschwam-könyvtár: Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke*, Adattár 12/1 (Szeged: Scriptorum Kft., 1984); MONOK István, szerk., *A Zsámboky-könyvtár katalógusa (1587): Gulyás Pál olvasatában*, Adattár 12/2 (Szeged: Scriptorum Kft., 1992); JANKOVICS József és MONOK István, *Dudith András könyvtára: Részleges rekonstrukció*, Adattár 12/3 (Szeged: Scriptorum Kft., 1993). Vö. továbbá MONOK István és ZVARA Edina, „Oláh Miklós könyvtára és olvasmányai”, *Magyar Könyvszemle* 134, 1. sz. (2018): 17–25, 17–18. ¶ 5. MONOK István, ÖTVÖS Péter és ZVARA Edina, szerk., *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek*, Burgenländische Forschungen, Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert II – Burgenländische Forschungen Sonderband XXVI (Eisenstadt: Burgenländische Landesbibliothek, 2004). ¶ 6. KEMÉNY József, „Oláh Miklós emlékezete”, *Új Magyar Múzeum* 8, 1. sz. (1858): 227–233. ¶ 7. CSONTOSI János, „Adalék Oláh Miklós könyvtárához”, *Magyar Könyvszemle* 8, 1–4. sz. (1883): 61–66. ¶ 8. DANKANITS Ádám, „Die Bücher des Nikolaus Olahus”, *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* 14, 1. sz. (1971): 74–77.

anyagának áttekintésével;⁹ ekkor már 100 fölötti műcím (és jelentős számú beazonosított példány) volt ismert. Legutóbb pedig Monok István és Zvara Edina az Esterházy-könyvtár rekonstrukciója kapcsán bővítette 2019-ben és 2020-ban a műcímlistát immáron 251 tételre.¹⁰

Monok és Zvara nem csupán a könyvtár tételeit írták össze és azonosítottak be újabb példányokat, hanem egyúttal további következtetéseket is levontak, mindenekelőtt Oláh olvasási ízlésére és műveltségére vonatkozóan. Vizsgálatuk során arra jutottak, hogy egy hagyományos humanista könyvgyűjteményről van szó, illetve nem meglepő módon a vallásos-lelkiségi vonatkozású könyvek dominanciája szembetűnő. Tanulmányomban ezekhez az eredményekhez kapcsolódóan szeretném Oláh könyvgyűjtő és könyvhasználó profilját élesebben felrajzolni, mindenekelőtt a gyűjtés folyamata és a könyvhasználat felől.

Kezdetek: von Haus aus

Oláh Miklós könyvek iránti szeretetét a Németalföldön pallérozott humanista műveltségével szokás magyarázni, azonban egy pár éve előkerült forrás arra enged következtetni, hogy az már korábban ered: minden bizonnyal *von Haus aus* hozta magával. Édesapja, a szászvárosi királybíró, Oláh István így írt hozzá 1520-ban: „Item kyrlekh yo fjam hogÿ kyvlgh en Neckem egÿ oracomualist Nÿmethevl evregh nÿmasal es egÿ Iudÿcÿal-

lesth, nagÿ bethev nÿomaschal”.¹¹ Az ifjú Miklós ekkor a pécsi püspök Szathmári György titkáráként, a királyi kíséret tagjaként Budán (vagy Pozsonyban) tartózkodott,¹² mindkét városban több könyvkereskedő is tevékenykedett ez idő tájt, így könnyedén teljesíthette apja kívánságát.¹³

Hogy a családban máskor is előfordulhatott, hogy a családtagok egymásnak könyveket küldtek, arról későbbi forrásokban is találunk említést, például 1561-ben Oláh a húgának, azaz Orsolyának és Ilonának küldött egy közelebbiről meg nem nevezett, német nyelvű kötetet.¹⁴

A németalföldi évtized és a hazatérés utáni évtizedek

A németalföldi évek bizonyosan nagy hatással voltak Oláh könyvgyűjtői szokásaira. Leuvenben nem csupán sokkal könnyebben jutott hozzá a legújabb nyomtatványokhoz (így mindenekelőtt az antwerpeni, kölni és bázeli kiadványokhoz), hanem sokszor maguk a nyomdászok és/vagy a szerzők is elküldték neki legújabb munkáikat, mint például Lieven van den Zande (humanista nevén: Levinus Ammonius) elküldte neki azt a kötetet, melybe saját kezűleg jegyzett le bibliai zsoltárokat és himnuszokat.¹⁵ Nem csupán a kortárs műveket tudta itt egyszerűen beszerezni, hanem barátai révén a klasszikusok modern kiadásaiából is könnyedén szert tett példányokra, mint például arra a Terentius-szövegkiadásra, melyet Adriaan van Baerland (Hadrianus Barlandus) látott el

9. SZELESTEI N. László, „Oláh Miklós könyvtáráról”, in *Program és mítosz között: 500 éve született Oláh Miklós (Az 1993. január 9–10-i kolozsvári megemlékezés anyagából)*, szerk. MÓZES Huba (Budapest: Szent István Társulat, 1993), 51–69; SZELESTEI N. László, „Oláh Miklós könyvkölcsönzéséről”, *Magyar Könyvszemle* 110, 1. sz. (1994): 66–68. 10. MONOK István és ZVARA Edina, „Die Bibliothek von Nicolaus Olahus”, in *Nicolaus Olahus 450: Tagungsband der internationalen Konferenz zum 450. Todestag von Nicolaus Olahus*, szerk. SZILÁGYI Emőke Rita, PUGW 17 (Wien: Institut für Ungarische Geschichtsforschung–Balassi Institut–Collegium Hungaricum Wien–Archivdelegation beim Haus-, Hof- und Staatsarchiv, 2019), 85–96; MONOK István és ZVARA Edina, „Oláh Miklós könyvtára és olvasmányai”, *Magyar Könyvszemle* 134, 1. sz. (2018): 17–25. E helyütt nem sorolom fel az összes olyan publikációt, amely újabb példány előkerüléséről tájékoztat, mivel az túlfeszítené a kereteket, de csak példaként néhány találat az elmúlt évtizedből: KLINDA Mária, „Újabb adat Oláh Miklós esztergomi érsek és Thurzó György nádor könyvtárához”, *Magyar Könyvszemle* 129, 4. sz. (2013): 477–479; SZOLIVA Gábor OFM, „Újabb liturgikus könyv Oláh Miklós esztergomi érsek könyvtárából: Kottás *Psalterium Strigoniense* (1523) került elő Münchenből”, *Magyar Könyvszemle* 129, 2. sz. (2013): 133–144. 11. Oláh István Oláh Miklósnak, Szászváros, 1520. április 22. A kéziratot lásd MNL OL, P 108, Rep. 49., Fasc. F. 11. sz. Közli: SZILÁGYI Emőke Rita, „Oláh István levele fiához, Miklóshoz: Egy régi magyar nyelvemlék 1520-ból”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 125 (2021): 210–225, 212. 12. II. Lajos Szent György napján (április 24.) Budán tartott

országgyűlést, a nyár derekán már Pozsonyban tartózkodott, majd onnan Csehországba készült, vö. TÓTH-SZABÓ Pál, *Szathmári György primás (1457–1524)* (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1906), 239. A püspök május 1-jére datált levele Budán kelt, lásd Sibiu, Colecția de documente medievale, Seria U IV, 222. sz. (1520. 05. 01). 13. Ebben az időben Budán csak egy nyomdát ismerünk, Urbanus Kaymét. Borsa Gedeon a budai könyvkereskedelemtől ismertette a következő városokat emeli ki mint legközelebbi nyomdászkhelyeket: Bécs, Brünn és Krakkó, illetve másodsorban: Velence, Nürnberg, Augsburg, Strasbourg, Torinó, Párizs és Lyon. „A budai kiadók főfoglalkozása nem a könyvkiadás, hanem a könyvkereskedelemtől – állapítja meg sommásan Fitz József, lásd FITZ József, *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelemtörténete* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959), 160–203, 167. Valószínűnek tartom tehát, hogy a keresett köteteket Miklósnak a budai könyvkereskedőktől kellett megvásárolnia, akik a fentebb sorolt helyekről szerezték be készleteiket. 14. „Mittimus etiam libellum Germanicum pro matre tua et Helenae sororibus nostris. Illud faciant semper Germanice coram eos legiforere (!), discantque et faciant quae in eis sunt scripta.” Oláh Miklós levele Oláhcsászár Miklóshoz, Bécs, 1561. október 19. A kéziratot lásd: MNL OL, P 184, II. 1. No. 59, 2–3. Idézi SZELESTEI N. László, „Oláh Miklós könyvkölcsönzéséről”, 68. 15. *Psalterium, orationes et hymni*. [Graece. Manu Levini Ammonii scriptum.] A példányt lásd Pécs, Egyetemi Könyvtár, Klimó-gyűjtemény, X, XII, 9. Hivatkozza SZELESTEI N., „Oláh Miklós könyvtáráról”, 56.

kommentárral és Rutger Ressen (Rutgerus Rescius) nyomdájában jelent meg.¹⁶ Külön kiemelendő utóbbihoz fűződő barátsága: Ressen Leuvenben működtette nyomdáját és Oláh egykori könyvtárának ma ismert példányai közül jó néhány kiadvány onnan származik, vagy legalábbis a levelezésük nyomán biztosak lehetünk benne, hogy Oláh bírt példányokkal.

Hazatérése után előbb Bécsben, majd Nagyszombatban és Pozsonyban is megvetette a lábát, és kancelláriai-egyházpolitikai tevékenysége mellett folytatta a könyvgyűjtést: ma ismert köteteinek, ha nem is többségét, de jelentős részét hazatérése után szerezte be. Ezekre a későbbi beszerzésekre a legfőbb bizonyítékaink: ha a kiadás dátuma későbbi vagy a possessor-bejegyzés utal rá, hogy 1539 után jutott hozzá a kötethez. Két fontos dolgot érdemes az 1539 utáni gyűjtésével kapcsolatban megjegyezni: egyrészt, minél feljebb lépeget a hivatali ranglétrán, annál gyakoribbak a számára dedikált művek, ezeket mindenféleképpen minden esetben regisztrálni kell egy rekonstruált könyvtárban. Másrészt, a külföldi könyvbeszerzéseiről látványosan nem mondott le: a már említett Ressen nyomdájából gyakorlatilag Ressen haláláig érkeznek hozzá kötetek, ezek a kapcsolatok nem szakadtak meg a szerző hazatéréásával.

Egy könyvtár vagy több gyűjtemény?

Ami Oláh könyveinek tárolási helyét illeti: Oláh testamentumából¹⁷ kiviláglik, hogy legalább két helyen tartott fent könyvtárat: egyet Bécsben, egyet pedig Nagyszombatban, s ezek darabjait már életében elkezdte elajándékozni. Az általa nyomtatásban megjelentetett könyvek – mint például a *Breviarium secundum usum almae...* (1558) – példányainak sorsáról úgy rendelkezett, hogy azokból néhány a lánszéri és nicoletumi kápolnába kerüljön, s ott díszes kötést kapjon. Feltételezhetjük, hogy már a végrendelet előtt is voltak itt könyvei, mindekenélőtt szerkönyvei.

A bécsi és nagyszombati könyvtárain, illetve a két kápolnakeresztúron túl valószínűleg legalább további két lakóhelyén, Pozsonyban és Nagyszombatban is tartott könyveket. Az alábbiakban áttekintem az összes gyűjteményt, hogy pontosabb képet kapjunk azok földrajzi elhelyezkedéséről.

Oláh Bécsben megvásárolta a néhai Várdy Pál házát (ennek a helyén áll a mai Esterházy-palota a Wallnerstrasse 4. alatt, ott működött a kancellária is), majd a mai 5. kerületi, akkor még Bécs külterületének számító Margaretenben építtetett egy házat, ezt nevezte Nicoletumnak.¹⁸ Nagyszombatban az érseki palotája a Szent Miklós Bazilika mellett volt, itt is sokat időzött, illetve Pozsonyban is volt egy lakása, és ne feledkezzünk meg a lánszéri és lakompaki birtokokról sem.¹⁹ A végrendeletben szereplő „bécsi könyvtár” minden bizonnyal a belvárosi rezidencia könyvtárát jelenti, a nagyszombati könyveit pedig az érseki palotájában tartotta. A végrendeletében nem említi külön, de a Nicoletumban is lehetett egy kisebb gyűjteménye, ahogyan arra Szoliva Gábor is felhívta már a figyelmet: 1558-ban az ottani kápolnájának ajándékozta a ma Oláh-pszalteriumként ismert kötetet.²⁰ Hogy a ma ismert példányok közül melyiknek hol volt az őrzőhelye, az leginkább találgatások tárgya; ehhez szeretnék egy szempontot behozni a kutatásba.

A ma ismert példányok jelentős részét mindenekelőtt azért volt lehetséges beazonosítani, mert Oláh hagyatéka az Esterházy családi könyvtárba olvadt be és e könyvtár viszonylag egyben, jó állapotban megőrződött. Testamentuma tanúsága szerint ugyanis mindenekelőtt törvénytelen lányának férjére, Liszthy Jánosra és annak fiára (tehát a saját unokájára),²¹ valamint szeretett unokaöccsére, Oláhcsászár Miklósrá hagyta az értékeesebb köteteket, a nagyszombati gyűjteményének darabjait pedig (ami halála idején 5 liturgikus könyvet és 44 további kötetet számlált) Telegdi Miklósrá és Decsics Miklósrá, továbbá a nagyszombati szegény diákokra hagyta. A családi örökösmenteknek e két útvonala végül ugyanoda vezetett:

¶ 16. Publius TERENTIUS AFER és Hadrianus BARLANDUS, comm., *P. Terentii Sex comoediae* (Leuven: Rutgerus Rescius, 1530). A példányt lásd Eisenstadt, Esterházy-Sammlung, LM 1627. ¶ 17. „Libros, quos hic Viennae in Bibliotheca mea habeo, lego Joanni Listio et filio suo Joanni, ea conditione, ut quos ex eis voluerit pro se retineat; alios autem studiosis Tyrnaviensibus pro salute animae meae distribuat, ut ex eis discant. Libri per me impressi, tam scilicet Breviaria, quam alia, quae Franciscus Naghwáthi scit ubi sint, omnes distribuuntur pauperibus sacerdotibus et aliis studiosis ac Ecclesiis inopibus, qui tales non habent; volumus tamen, ut ante omnia ad capellas meas Lansér et Nicoleti aliquot ex his pulchre illigentur et ligati dentur.

Libros, qui sunt Tyrnaviae in domo mea, legarem Ecclesiae ...” MERÉNYI, „Oláh Miklós végrendelete”, 156. ¶ 18. A Nicoletumról lásd SZOLIVA, „Újabb liturgikus könyv...”, 134–136. ¶ 19. Lánszért Oláh már korábban, 1561-ben Oláhcsászár Miklósnak ajándékozta, azonban a lánszéri és nicoletumi kápolnák könyvtáráról említést tesz a végrendeletében is. Idézi: SZELESTEI N., „Oláh Miklós könyvkölcsönzéséről”, 67. ¶ 20. SZOLIVA, „Újabb liturgikus könyv...”, 134. ¶ 21. ZVARA Edina, „A Listi-család könyvei”, in *„Apró cseppek-ből lesz a zápor”: Bakonyi Géza emlékkönyv*, szerk. HEGYI Ádám és SIMON Melinda (Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó, 2008), 45–70, 50, 55.

ma az Esterházy-könyvtár darabjaiként köszönnek vissza e példányok.²² A nagyszombati példányok sorsa kuszább, azok beazonosítása nehezebb feladatnak tűnik, a példányok egymástól egészen távoli gyűjteményekbe kerültek.

A beazonosítást azonkívül az is nagyban segíti, hogy e példányok jelentős részét Oláh possessor-bejegyzéssel látta el. Oláh előszeretettel jelölte meg magát a kötetek tulajdonosaként, akár forgatta az adott könyvet később, akár nem.²³ Amely könyveket alaposabban megolvasta, azokat gyakran látta el a margón jegyzetekkel: ha görög nyelvű műről van szó, latin szójegyzetet írt a margóra, összefoglalta az adott passzusokat, vagy csak elismételte a számára tetszetős részleteket. Igen gyakran aláhúzással is megjelölte a számára érdekes részeket, bár az aláhúzások beazonosítása nyilvánvalóan sokszor kevésbé egyértelmű, mint a bejegyzéseinek felismerése.

Ha a köteteket alaposan megvizsgáljuk, nem csupán a possessor-bejegyzéseket és a gyakori margójegyzeteket fedezhetjük fel, hanem egy további jellegzetességre is felfigyelhetünk. E kötetek közül igen soknak a metszésén is fel van tüntetve a könyvcím, Monok és Zvara szerint sok esetben ezeket is Oláh saját kezűleg írta fel a kötetekre.²⁴ A metszésen szereplő címek pedig arra engednek következtetni, hogy Oláh e könyveit úgy tárolta, mint ahogyan a Bibliotheca Corviniana darabjait tárolták annak előtte a királyi könyvtárban: fektetve, egymásra helyezve. Mátyás világhírű gyűjteményét jól ismerte a szerzőnk, a *Hungaria* című művében hosszabban megemlékezik róla.²⁵

Ha végignézzük, mely művek példányain szerepel a metszésen a műcím, vagy éppen melyeken nem, érdekes következtetésre juthatunk. Azok a kötetek, melyeknek a metszésén is szerepel a cím, túlnyomórészt olyan művek, melyek a humanista könyvtárak elengedhetetlen darabjai voltak: Terentius, Horatius, Homéros, Gellius, Cicero, Quintilianus, Lukianos művei és a humanista kortársak alkotásai közül mindenekelőtt: Rotterdami Erasmus munkái és a Biblia-kommentárok. Azok a könyvek, amelyeknek a metszése üresen maradt, többnyire (de nem kizárólagosan) vallásos tematikájú művek. Megkockáztatom,

hogy Oláhnak volt egy Könyvtára, nagybetűvel, amit jó humanista módjára épített fel, s ahol a kötetek fektetve heverték, ez volt az ún. reprezentációs gyűjteménye. De ezenkívül több másik gyűjteménye is volt, melyek a mindennapos használatra voltak hivatottak. E gyűjteményeinek példányai possessor-bejegyzéseiből, margináliáiból vagy kötéseiről azonosíthatók, már amennyiben ezek bármelyike segítségünkre lehet.

Feltűnő azonban, hogy míg utalásaiból az derül ki, hogy több német nyelvű vallási témájú kötetrel is rendelkezett, mai listánkban nem találni ezeknek a nyomát (egyetlen Luther-kötetet ismerünk) – feltehetően azért, mivel ezek a kötetek nem képezték a reprezentációs könyvtára részét és nem jelölte meg őket possessor-bejegyzéssel, így a megtalálásuk és beazonosításuk szinte lehetetlen vállalkozás. Hogy Oláh különböző gyűjteményei fizikailag mennyire különültek el, azaz pl. a bécsi könyvtára lett volna a reprezentációs gyűjtemény, míg a nagyszombati a mindennapos használatra való – az egyelőre csak feltételezés.

A könyvek útja: proveniencia

Pár szót érdemes a ma ismert gyűjtemény létrejöttéről és állandóságáról is ejteni. Oláh a gyűjteménye javát vásárlás útján szerezte be, megörökölte (pl. Peregi Albert pécsi püspöktől és Bódy György csanádi püspöktől),²⁶ vagy ajándékba kapta. A vásárlásokra a saját kezű bejegyzései utalnak, az örökölt példányok provenienciájáról általában a többszörös possessor-bejegyzések árulkodnak, az ajándékkötetek pedig többnyire a könyvek szerzőitől és/vagy a könyvet kiadó nyomdásztól érkeztek. Ezek egy része dedikációt (*epistola dedicatoria*) is tartalmaz a könyv részeként, így például Johann Ramus epigrammait közreadó könyvét Oláhnak dedikálta, s ugyanígy, Pieter Nanninck (Petrus Nannius) is Oláhnak ajánlotta Démostenés-fordítását. A szennylapon belül saját kezűleg az ajándékozótól vagy éppen Oláhtól, aki az ajándékozást regisztrálta, találhatunk további információkat a provenienciára vonatkozóan: így tudjuk meg például

§ 22. MONOK István és ZVARA Edina, „Esterházy Pál könyvtára és olvasmányai”, in *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás: Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*, szerk. Ács Pál (Budapest: reciti, 2015), 199–218. § 23. Leggyakoribb possessor-bejegyzései a következők: „Nicolai sum Olahi Archiepiscopi Strigoniensis” vagy „Nicolai Olahi Archiepiscopi Strigoniensis” vagy csak egyszerűen: „Nicolai sum Olahi”.

§ 24. A példányok legalaposabb leírását lásd MONOK István és ZVARA

Edina, *Esterhasiana Bibliotheca: A gyűjtemény története és könyvanyagának rekonstrukciója*, Esterhasyana (Budapest: MTA KIK–Kossuth Kiadó, 2020).

§ 25. *Hungaria* 5. cap., lásd Nicolaus OLAHUS, *Hungaria – Athila*, szerk. EPERJESSY Colomannus és JUHÁSZ Ladislaus, BSMRAe: Saeculum XVI (Budapest: K. M. Egyetemi Nyomda, 1938), 8–9. § 26. SZELESTEI N., „Oláh Miklós könyvkölcsönzéséről”, 68.

Oláhtól, hogy a Phigius-kötetet – melyet a szerző Mária királynénak saját kezűleg ajánlott – Mária királyné továbbajándékozta Oláhnak.²⁷

Időszakosan gyűjteménye darabjai közé keveredhettek kölcsön példányok, melyeket olvasás vagy másolás céljából kölcsönzött mástól. Rendes könyvgyűjtőként teljességgel természetesnek tűnik, hogy a könyvek kölcsönzés általi eltulajdonítását, azaz a kölcsönlopást nagy bűnnek tartotta és ezt igyekezett mindig elkerülni. Ennek egyik ékes példája, amikor ő adott kölcsön a lakompaki gyűjteményéből három vagy négy szerkönyvet (melyeket amúgy Bódy Györgytől, az egykori csanádi érsektől örökölt) a saját káplánjának, Mihály presbiternek. A kölcsönadással kapcsolatban unokaöccsének, Oláhcsászár Miklósnak írt levelét így zárja: „Jegyezd fel a könyvek címeit, hogy amikor vissza akarod kapni őket, tudják, melyek voltak.”²⁸ Persze az is lehet, hogy Mihály nem akarta volna a könyveket eltulajdonítani, hanem egyszerűen elfeledkezett volna róluk. Nem lett volna ez se ritkaság, Oláh szerint legalábbis úgy tűnik, hogy a körülötte lévők nem osztottak bibliofilágában: végrendeletében arra panaszkodik, hogy a nagyszombati kispapok olyannyira nem forgatják a könyveket, hogy azokon áll a por, de még csak le sem törlik azt róla.²⁹

Nem tudjuk, hogy Oláhnál kölcsönben volt vagy valamiféle szóbeli megegyezés alapján Radéczy István jogot formált Oláh gyűjteményének egy darabjára, mindezenre az érsek halála után 6 nappal készített jegyzék egy érdekes megjegyzésben emlékezik meg egy kötet tulajdonoscserejéről: „Az öt szertartáskönyv közül egyet kiemelt Radéczy, azt mondván, ez az övé.”³⁰ A hagyatékot összeíró és hitelesítő társaság tagja volt Oláh unokaöccse, Oláhcsászár Miklós is, aki a cím nélkül, csak 44 darab könyvként jelölt csomagból egy német nyelvű Bibliát vett el – ez azonban bizonyosan az érsek végrendeletének megfelelően történt.³¹

Konklúziók

Az elmondottak alapján, illetve kitekintésképpen a következő megállapítások tehetők. Oláhnak több könyvtára volt, ezek felépítése és egymáshoz való viszonya még felfejtendő. Valószínűleg eltérő anyagú gyűjtemények voltak, praktikum szerint. Ami klasszikus humanista könyvtár, ott a köteteknek a metszésére sokszor saját kezűleg írta a címet és possessor-bejegyzéssel is ellátta őket.

Az idézett források mind azt mutatják, hogy Oláh családjában erősen jelen volt a német nyelvtudás: apja is, nővérei is német könyvet kérnek tőle és unokaöccse is a német nyelvű Bibliát teszi el emlékebe nagybátyjától. A szebeni származás, az anyja és majd sógora (Georg Bona) révén szász rokoni kapcsolatok mind azt a feltételezést erősítik, hogy Oláh jól tudott németül. Csakhogy a mai napig nem került elő egyetlen árva sor sem, amit saját kezűleg jegyzett volna le németül: a német leveleit is csak szignózza, nem ő írja. A ma ismert rekonstrukcióban egy német nyelvű kötet van (Luther), de azt is csak a kötés alapján valószínűsítjük.³² Ez minden bizonnyal úgy lehetséges, hogy a német nyelvű kötetei vagy nem maradtak fent, vagy mivel nem látta el possessor-bejegyzéssel, autográf címfelirattal a metszésen és sajátos kötéssel őket, nem olyan egyszerű a beazonosításuk. Ha ebből indulunk ki, lehetséges, hogy még sokkal nagyobb könyvtára volt, mint eddig hittük.

A könyvgyűjteménye hosszú évtizedek során folyamatosan bővült és változott. Egy könyvtárrekonstrukció során sokszor nehéz a konkrét példányt beazonosítani, főleg ha ugyanabból a könyvből több példánnyal is rendelkezhetett a szerző. Ennél is problematikusabb, amikor egy rekonstruált könyvtár tételei közt szerepeltetjük azokat a műveket, amelyeknek nem ismerjük a példányát, de az eddig rendelkezésünkre álló információk alapján biztosak lehetünk benne, hogy Oláh birtokában voltak: ilyen például Adriaan van Baerland históriás kötete³³ vagy az a versgyűjtemény, amelyet Erasmus

27. SZELESTEI N., „Oláh Miklós könyvtáráról”, 63. 28. „Librorum nomina annotes: ut quum rehabere uoles, scias qui fuerint.” Oláh Miklós Oláhcsászár Miklósnak, Bécs, 1559. 09. 16. A levelet lásd MNL OL, P 184, II, 1, No. 50. Idézi: SZELESTEI N. László, „Oláh Miklós könyvkölcsönzéséről”, 67. 29. MERÉNYI, „Oláh Miklós végrendelete”, 156: „Libros, qui sunt Tyrnaviae in domo mea, legarem Ecclesiae, sed ea habet etiam alioquin nimis sufficientes libros pulveribus obsitos, quia Domini Canonici fratres nostri eos non frequentant, neque pulveres abstergunt...”. 30. „Libri quinque caeremoniarum, ex quibus Radecius excepit unum Breviarium dicens esse suum.” A kéziratot lásd MNL OL, E 156a, Fasc 75. No. 32a, 6. Idézi: ACSÁDY, „Könyvek

régi összeírásokban”, 211. 31. Uo., a kéziratban a 7. oldalon: „Libri diversi magni et parvi... 44. Ex his accepit dominus Nicolaus Olahchasar Biblia[m] Germanicam”. Oláh hagyatékának jegyzékbe vétele és gondozása nem volt zökkenőmentes, legalábbis erről tanúskodik I. Miksa 1568. február 11-én kelt parancslevele, melyet a Magyar Kamarához intézett, s melyben ismételtén utasítja, hogy írják össze a néhai Oláh Miklósnak az esztergomi egyház sekrestyéjében őrzött javait, mindezidáig ugyanis azt Görög Mátyás, Telegdi Miklós és más kanonokok megakadályozták. MNL OL, E 21, 1568.02.11, b/1. 32. MONOK és ZVARA, *Esterhasiana Bibliotheca...*, 175. 33. Vö. OLAHUS, *Epistulae 1523–1533*, 1:291–292, 303.

halálára írtak Nanninck és barátai, köztük Oláh is.³⁴ Ez utóbbi nyomtatványról konkrétan azt is tudjuk, hogy legalább 100 példányt kapott, ma azonban egyet sem ismerünk.³⁵ A legingoványosabb talajon akkor mozgunk, amikor a feltételezett kötetek közt szerepeltetjük azokat a műveket (és azok példányaikat), amelyekről nincs közvetlen adatunk, csupán a mű ismeretét regisztráltuk, mint például a Thuróczy-krónika ismerete; ezek a műcímek azonban fogódzót nyújthatnak a további példányok utáni kutatás során.

Végül, de nem utolsósorban, a ma ismert példányok közül nyilvánvalóan azok a legérdekesebb kötetek, ahol Oláh könyvhasználata tényszerűen kimutatható, azaz ahol margináliái összefüggésbe hozhatók a levelezésében és történeti munkáiban citált idézetekkel. Bár ezek szisztematikus összeolvasása még várat magára, remélhetőleg e munka elvégzése után átfogóbb képünk lesz Oláh könyvolvasási szokásait és egyben írástechnikai eljárásait illetően is.

*Præsulis effigiem quisquis depinxit Olahi,
Vicit Apellæam sedulus arte manum.*

³⁴ D. Erasmi Roterodami epitaphia, per clarissimos aliquot viros conscripta (Leuven: Rutgerus Rescius, 1537).

³⁵ OLÁHUS, *Epistulae* 1534–1553, 2:227.

A könyv
a kora újkori Kárpát-medence
művelődésében

Finita Bude Anno dñi. M.CCCC.LXXIII.
in uigilia penthecostes: per Andreā Hefs.

„A könyv a kora újkori Kárpát-medence művelődésében:
kiadás, befogadás, használat” című,
a nyomtatott magyarországi könyv 550. évfordulója tiszteletére tartott
konferencia előadásai
(Sárospatak, 2023. szeptember 6–9.)

Szervezte
a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz Osztálya,
a magyarországi és határon túli egyetemek régi magyar irodalmi tanszékeivel,
doktori programjaival és a korszak kutatásában érdekelt
egyéb szakmai műhelyekkel együttműködve

A könyv a kora újkori Kárpát-medence művelődésében

Kiadás, befogadás, használat

Szerkesztette
PAPP INGRID

MTA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT

HUN-REN BTK IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET

BUDAPEST

2025

Készült
a MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT és
a HUN-REN BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET
együttműködésével

A kötetet tervezte
HORÁNYI KÁROLY

Lektorálta
KECSKEMÉTI GÁBOR, MONOK ISTVÁN

A személy- és helynévmutatót összeállította
BUDAI-KIRÁLY TÍMEA

A technikai szerkesztésben közreműködött
MOLNÁR ANNAMÁRIA

A kötet
a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának
200 éves évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében,
az Akadémia támogatásával jelent meg

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

MTA 200 ÉVES
A MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

**HUN
REN**

BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET

ISBN 978-615-6792-08-2

A könyv a kora újkori Kárpát-medence művelődésében

A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz Osztálya a magyarországi és határon túli egyetemek régi magyar irodalmi tanszékeivel, doktori programjaival és a kor-szak kutatásában érdekelt egyéb szakmai műhelyekkel együttműködve 2023. szeptember 6–9. között *A könyv a kora újkori Kárpát-medence művelődésében: kiadás, befogadás, használat* címmel, Andreas Hess budai műhelye felállításának 550. évfordulója előtt tisztelegve rendezett tudományos konferenciát. A reneszánsz- és barokk-kutatók ötvennegyedik alkalommal megtartott éves nagykonferenciájának negyedikében adott otthont Sárospatak. Az esemény házigazdája és társszervezője ebben az évben az újonnan alakult Tokaj-Hegyalja Egyetem lett volna, azonban az egyetem rektori feladatokkal átmene-tileg megbízott rektorhelyettese – több mint félszázados történetünkben példátlan módon – hat nappal a konfe-rencia kezdete előtt visszavont a konferenciát érintő min-den, előzetesen írásban rögzített felajánlást. Hogy ez az intézkedés hogyan érintette a szervezőket, azt mindenki megítélheti, aki valaha is, akár szervezőként, akár csupán résztvevőként megjelent hasonló rendezvényen. Hogy a visszavonás hozott-e az intézménynek bármiféle megta-karítást vagy más, számszerűsíthető hasznót, nem tud-hatjuk. De abban bizonyosak vagyunk, hogy az egyetem tekintélye, presztízse, szakmai súlya és szavahihetősége példátlanul nagy arányban roncsolódott. A legkellemet-leőbb helyzetbe a Tokaj-Hegyalja Egyetemhez tartozó Speculum Kutatócsoport tagjai kerültek, akik Monok István professzor úr vezetésével, nagyszerű lélekjelenlét-ről, szervezőkészségről és kollegialitásról tanúságot téve, gyakorlatilag átvették a társszervező szerepét, a korábbi három sárospataki fogadtatáshoz hasonlóan odaadó, vendégszerető házigazdának bizonyultak, és – együtt-működve az Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz

Osztályával – végül biztosították a konferencia sikeres megvalósítását. Munkájukban támaszkodhattak Tamás Edit, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma igazgatójának és Dienes Dénes, a Református Hittudo-mányi Egyetem professzora, a Református Kollégium Gyűjteményeinek főigazgatója hatékony támogatására.

A konferencia két nevezetes helyszínen, a sárospataki Rákóczi-várban és a Sárospataki Református Teológiai Akadémián valósult meg. A nyitónapon a Rákóczi-várban Kecskeméti Gábor akadémikus, az Irodalomtudományi Intézet igazgatója és Monok István, az MTA Könyvtár, Levéltár és Információs Központ főigazgatója köszön-tötte a résztvevőket. A megnyitó alkalmával indították el és mutatták be az Irodalomtudományi Intézet korábbi igazgatója, Klaniczay Tibor akadémikus teljes munkás-ságát feldolgozó és szövegében is közlétező honlapot, amelynek létrehozása a Klaniczay-év keretei között vá-lósult meg az intézetet alapító igazgató születésének száza-dik évfordulója alkalmából.

A konferencia tudományos üléseinek sorát három ple-náris előadás nyitotta meg. V. Ecsedy Judit, a *Régi ma-gyarországi nyomtatványok* nyomdászattörténeti szakér-tője a kora újkori nyomtatványokat létrehozó szellemi és gyakorlati közreműködőkre egyaránt kiterjedő, sokféle statisztikai és analitikai metszetben ismertette az Orszá-gos Széchényi Könyvtárban évtizedek óta készülő retros-pektív nemzeti bibliográfia öt kötetének nyomtatványa-nyagát. Monok István olvasmánytörténeti szempontból tekintette át a kora újkori Magyar Királyságban és Er-délyben működő intézményi könyvtáraknak az értelmi-ségi réteg olvasmányműveltségének alakításában játszott szerepét. Tóth Zsombor, az Irodalomtudományi Intézet főmunkatársa szöveghasználat-történeti szempontból jel-lemezte a kora újkort, és Tatai Csirke Ferenc *A' Holnap-nak minden napjaira intéztetett keresztyéni elmélkedések...*

című művén keresztül mutatta be a fordítás és újrafordítás kérdését. A plenáris előadások széles horizontot megnyitó problémafelvetéséhez a konferencia további napjaiban tematikusan és időrendben kapcsolódtak az előadások. A konferencia négy napja alatt harmincnyolc magas színvonalon megtartott tudományos előadás hangzott el, amelyek historiográfiai, könyv-, nyomda-, könyvtár- és szövegtörténeti szempontból tekintették át a kora újkori könyvhasználatot. A Rebakucs-konferenciák történetében először került sor poszterek bemutatására: lehetőséget biztosítottunk PhD fokozatot még nem szerzett kollégáknak, hogy a konferencia idején végig megtekinthető poszterek segítségével és azokhoz kapcsolódó rövid előadásokkal ismertethessék kutatásaikat. A konferencia zárónapján a 18. századi felekezeti könyvhasználat témájában hangzottak el tudományos előadások.

Az elmondottakból jól látható, hogy a Tokaj-Hegyalja Egyetem példátlan hozzáállása ellenére a több mint öt évtizedes hagyományokkal rendelkező tudományos konferencia teljesítette a hozzá fűzött reményeket, magas színvonalon, nagy tudományos hozammal és gazdag tartalommal valósult meg. Ezt követően az előadóknek lehetőséget biztosítottunk előadásaik tanulmánnyá fejlesztett változatának tanulmánykötetben való közzétételére, amellyel huszonhét szerző élt. Ezeket az írásokat tesszük közzé a jelen kötetben.

A tudományokhoz és mesterségekhez való szakmai-atlan és szakszerűtlen hozzáállás természetesen a kora újkorban sem volt ismeretlen; a professzionalizmus és a színvonaltalanság mindig is egymás mellett, egymással

kölcsönhatásban éltek. A könyvtörténet jól ismert példát írt le erre a Nádasdy Tamás országbíró sárvár-újszigeti birtokán berendezett nyomda első, bécsi származású nyomdászának, Johannes Strutiusnak a tevékenységében. Strutius 1536-ban vagy 1537-ben látott hozzá a nyomda berendezéséhez, és csak hosszabb idő elteltével derült ki, hogy nem ért a betűmetszéshez. Sylvester János *Grammatica Hungarolatina* című munkájának három évig tartó nyomtatási munkálatai alatt tűnt ki Strutius alkalmatlansága. A nyelvtankönyvben használt „apró kurziva rosszul olvasható, kimustrált”, és teljesen alkalmatlan volt olyan jelentős mű kinyomtatására, mint Sylvester *Új Testamentuma*, amelynek a grammatika egyfajta előkészülete volt. Strutius nem rendelkezett megfelelő betűkészlettel, és maga sem tudta a szükséges betűket előállítani. Amikor nyilvánvalóvá vált a nyomdász kudarca és a munka elvégzésére való képtelensége, még megtartották munkájában, amíg nem találtak egy alkalmasabb mestert. Így hát még a magyar Újtestamentum szedése és nyomtatása is vele kezdődött meg. Végül a nyomda pártfogójának, Nádasdynak fogyott el a türelme, és Dévai Bíró Mátyás közvetítésével Abádi Benedeket hívták meg a nyomda vezetésére, aki 1540 elején érkezhetett és vehette át a munkát, amellyel az év leforgása alatt el is készült. Így már a legkorábbi magyar nyomdászati idejében együtt tanulmányozható a szánni való dilettantizmus és az elhivatott hozzáértés.

Őszintén reméljük, hogy az itt közzétett tanulmányok – a magyar könyvtörténet 550 éves hagyományaira visszatekintve – az utóbbit testesítik meg, s szerkesztői munkánkcal is ugyanezt igyekeztünk érvényre juttatni.

Papp Ingrid

Tartalom

A könyv a kora újkori Kárpát-medence művelődésében (<i>Papp Ingrid</i>)	5
Egy irodalom- és művelődéstörténeti konferenciakönyvtörténetész olvasata (<i>Monok István</i>)	7
V. ECSÉDY JUDIT: Az első kétszáz év (1473–1673)	13
MONOK ISTVÁN: A könyvtár tartalmi összetétele – az iskola szellemi arculata – 16. századi protestáns iskolai könyvtárak Trencsénben és Németújváron	21
N. KIS TÍMEA: O tempora, o libri! – A könyvek recepciójának 16–17. századi változásai az orvostudomány vonatkozásában	29
KASZA PÉTER: Írni, szerkeszteni, kiadni – Velius <i>De bello Pannonico</i> című műve a megírástól a 18. századi első kiadásig	37
GYULAI ÉVA: „Habet suum fatum libellus” – Daróczy Ferenc prágai nyomtatványa	47
TÓTH GERGELY: Filológia, őstörténet és a „visszaperelt” Attila – Bél Mátyás <i>Adparatus</i> ának Calanus-edíciója és a honi tudományos igényű forráskiadás kezdetei	63
SZILÁGYI EMŐKE RITA: A bibliofil Oláh Miklós	70
SZABÓ ANDRÁS: A vizsolyi nyomdáról másképpen	76
PETRŐCZI ÉVA: Szenci Kertész Ábrahám és Lüneburg	81
PESTI BRIGITTA: Mecénás, patrónus, szponzor – Differenciálterminológiai kérdések és sajátosságok a kora újkori hazai irodalom- és kultúratámogatás kapcsán	86
GARADNAI ERIKA: Zilahi János hitvédelmi irata a prelimináriában szereplő szövegek tükrében	95
SIPOS GÁBOR: Olvasó, tollal a kezében – Vitakozó margójegyzetek a kora újkori erdélyi könyvtárakban	101
BOGÁR JUDIT: A használat kérdéseiről Pázmány Péter áhítati művei kapcsán	107
BALLA LÓRÁNT: Prédikációskötetben közzétett kalendárium szerepe a (könyv)kiadás–befogadás–használat során	115
LACZHÁZI GYULA: Közönségképzetek a kora újkori magyar költészetben	124
P. VÁSÁRHELYI JUDIT: Költői barátság vagy vetekedés? – Szenci Molnár Albert és Georg Rem latin versei	133
SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA: Lappangó és töredékes könyvek, avagy elveszett és hiányos szövegek a 16. századi magyar irodalomban	141
SZATMÁRI ÁRON: Nyomtatott irodalom kéziratban – Humanista poézis, időmérték és magyar ritmus Bogáti Fazakas Miklós 66. zsoltarában	147
ORBÁN ÁRON: A Clusius-kódex és a <i>Fungorum historia</i> keletkezésének néhány kérdése	157
DUKKON ÁGNES: A Lázár-vízió motívumai egy 15. század végén keletkezett francia pásztorkalendáriumban és Krizsafán fia György látomásaiban (<i>Visiones Georgii</i> , 1353)	171
BÍRÓ CSILLA: Gregorius Coelius Pannonius pálos szerzetes hebraista forrásairól	181
MÁTÉ ÁGNES: Lucretia, az író nő – Az RMNy 693 (ifj. Heltai, Kolozsvár, 1592) címlapillusztrációjának helye a <i>Historia de duobus amantibus</i> 15–16. századi ikonográfiai hagyományában	189
MACZÁK IBOLYA: A láthatatlan könyvtár – Forráshasználat Illyés András prédikációgyűjteményeiben	203
BÉLA BÁLINT: Hermányi Dienes József olvasmányai	212
TÜSKÉS ANNA: Francia kéziratok a pozsonyi Notre-Dame apácák könyvtárában	217
HEGYI ÁDÁM: Történetíró református lelkészek olvasmányai a 18. században	225
OLÁH RÓBERT: Könyvaukciók a Debreceni Református Kollégiumban (1743–1842)	233
Személynevek mutatója	241
Helynevek mutatója	251
A kötet szerzői	255